



DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2017.03.140>

УДК 330.8:334.72 (477)

JEL: M 130, M 210, N 100, N 400

Небрат В.В., д-р екон. наук, завідувач відділу економічної історії
Інститут економіки та прогнозування НАН України

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розкрито історичну обумовленість сучасних рис та інституційних бар'єрів розвитку підприємництва в Україні. На основі ретроспективного аналізу трансформації господарського середовища визначено історичні аналогії, що відкривають простір для наукового передбачення актуальних тенденцій розвитку підприємництва¹.

Ключові слова: історія підприємництва, попередня траєкторія розвитку, інноваційна діяльність, підприємницьке середовище, інституційна взаємодія держави та підприємницьких структур, економічний розвиток.

Ключові проблеми, що визначають перспективи економіки України, пов'язані з необхідністю підвищення її конкурентоспроможності на основі технологічної та структурної модернізації, подолання інституційних бар'єрів суспільно ефективного господарювання та створення механізмів і інститутів розвитку. Для реалізації цих завдань потрібні, з одного боку, зміни в економічній політиці держави, спрямовані на подолання залежності від зовнішніх запозичень, демонополізацію банківського сектора і збільшення доступності кредитів, особливо для малого і середнього бізнесу, розширення можливостей кредитування для реалізації інфраструктурних проектів [1, с. 8], а з іншого – піднесення ділової активності та розвиток підприємництва. В основі конкурентоспроможності національної продукції на світовому ринку лежить розвиток власного виробництва, диверсифікація його структури, впровадження організаційно-технологічних інновацій, що досягається завдяки підприємницькій ініціативі та урядовій підтримці, підвищенню ділової досконалості як запоруки успішності окремих компаній та національного господарства в цілому. Тож завдання зміцнення позицій України у світовому та загальноєвропейському економічному просторі обумовлюють імператив розвитку національного виробництва на основі формування внутрішнього конкурентного підприємницького середовища.

Як показують останні дослідження, у вітчизняній практиці інститут підприємництва зазнав критичної деформації, що призводить до невиконання його соціальної місії та втрати інноваційного потенціалу [2]. Разом із тим реалізація стратегії реіндустріалізації економіки за умов збереження чинної моделі взаємодії держави та бізнесу може посилити низку негативних тенденцій, які ведуть до подальшого інституційного ослаблення приватнопідприємницького сектора національного господарства. Щоб цього уникнути, необхідні системні та послідовні заходи, спрямовані на побудову правової держави та зміцнення громадянського суспільства.

¹ Публікацію підготовлено за результатами виконання НДР "Історія підприємництва в Україні" (№ держреєстрації 0113U005591).



Технологічні та організаційні зміни виробництва, що характеризують становлення глобальної мережевої інформаційної економіки, диктують необхідність відповідного інституційного середовища з прозорими, раціональними й універсальними правилами для зарубіжних і вітчизняних інвесторів. При розробленні та впровадженні урядових регуляторних заходів з метою формування та зміцнення підприємницького середовища необхідно взяти до уваги попередню траєкторію взаємодії держави та господарських суб'єктів у контексті розвитку ринкових відносин і формування відповідної інституційної структури економіки. Без урахування історичного досвіду господарювання та цілісного бачення еволюції вітчизняної моделі економічного розвитку вирішення актуальних завдань, що стоять перед національним господарством, буде зведено до локальних і малоєфективних заходів, які не спроможні зупинити тенденції деіндустріалізації економіки, втрати інтелектуального потенціалу, екологічної та демографічної кризи. Тому особливого значення набуває з'ясування історичної обумовленості сучасних рис та бар'єрів розвитку підприємництва в Україні, врахування специфіки національної економіки, що зазнала контраверсивних інституційних та структурних змін.

У сучасній економічній літературі не так багато праць, що спеціально присвячені історико-інституційному аналізу вітчизняного підприємництва. Серед таких варто згадати публікації О.Вербової [3], К.Гордіци [4; 5], Н.Горіна [6; 7], О.Кудласевич [8], Н.Супрун [9]. Методологічні аспекти означеної проблематики висвітлено у публікаціях автора цієї статті [10–11]. Відділом економічної історії Інституту економіки та прогнозування НАН України здійснене комплексне ретроспективне дослідження еволюції підприємництва як інноваційної форми діяльності та чинника економічного розвитку з метою виявлення історичних закономірностей і національних особливостей цього процесу на українських теренах, визначення інституційних чинників становлення та деформації національного підприємництва як суспільно-економічного феномена. Ця публікація представляє результати виконаної НДР.

Теоретико-методологічною основою дослідження історичної траєкторії становлення та розвитку підприємництва в Україні слугував якісно новий в українській науковій літературі підхід до вивчення історії господарства на основі методів еволюційної економічної теорії та інституційної історії. Його розроблення та застосування обумовлені важливістю пошуку історичних джерел і механізмів розгортання сучасних проблем національного господарства, розвитку та реалізації прогностичного потенціалу історико-економічних досліджень, їхньої практичної функції. Разом із тим ретроспективний аналіз генези підприємництва з позицій системного поєднання емпіричного і теоретичного дослідження спрямований на подолання стереотипів, що сформувалися в попередній період вітчизняної історії, та деміфологізацію історико-економічної науки. Це завдання є актуальним і важливим з огляду на проблему об'єктивізації наукового дискурсу та розроблення на цій основі науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення інституційного середовища розвитку підприємництва, адекватних реаліям економічної дійсності та історичній траєкторії формування інституційного середовища господарської діяльності.

Передумови становлення підприємництва на українських землях

Одним з історичних міфів щодо господарського розвитку України є положення про його традиційну відсталість порівняно з західноєвропейськими країнами [див. напр.: 12, с. 88, 156, 202; 13; 14, с. 6–15, 366–370; 15, с. 6–7]. Однак є підстави



стверджувати, що так було не завжди. Зародження *протопідприємницьких форм* господарювання на українських теренах відбулося у період активного розвитку дрібнотоварного виробництва, поглиблення суспільного поділу праці та появи елементів найманої праці – у добу Київської Русі. Цей процес у X–XIII ст. супроводжувався розвитком спеціалізації виробників, товаризацією обміну, освоєнням нових ринків і розширенням географії торговельних зв'язків, формуванням ремісничих об'єднань за типом виробничих кластерів, становленням зародкових форм комерційного кредиту та страхування. Формам протопідприємницької діяльності були притаманні окремі ознаки підприємництва вже на доіндустріальному етапі розвитку господарства (приватновласницька основа, економічна ініціатива та ризиковість, новаторство у комбінуванні ресурсів, освоєнні нових технологій, розширення асортименту продукції та ринків, використання найманої праці, капіталізація доходу, розвиток асоціації та кооперації виробників в умовах формування місцевих та регіональних ринків і появи ринкової конкуренції тощо). Потужним джерелом первісного нагромадження капіталу слугувала зовнішня торгівля. Розширення її географії та диверсифікація структури експорту в напрямі збільшення частки якісної ремісничої продукції забезпечили Київській Русі *лідерські позиції* в міжнародній торгівлі та сприяли формуванню інститутів державності на українсько-руській території [16, с. 23].

Діяльність князя Володимира (980–1015), який активно займався державним будівництвом, зокрема здійснив низку кардинальних суспільних перетворень в адміністративній, військовій, судовій, освітній та релігійній сферах, створила інституційні передумови консолідації суспільства на основі розвитку господарства. Інституційні рамки протопідприємницької діяльності вперше були визначені "Руською Правдою" та "Статутом Володимира Всеволодовича" – документами, що регламентували відносини власності, економічної свободи та майнової відповідальності [7, с. 64–68]. На етапі існування на українських етнічних землях незалежних держав (Київської Русі, Галицько-Волинського князівства) правове регулювання заохочувало розвиток підприємницької ініціативи у різних сферах. Характерні риси та інституційні параметри зародження та становлення підприємництва на українських теренах не мали якісних відмінностей та ознак відставання порівняно із загальноєвропейськими процесами еволюційної трансформації господарського середовища [2, с. 12–16]. Однак, коли під тиском князівських міжусобиць і татаро-монгольської навали Київська Русь припинила своє існування як централізована держава, розгорнулися процеси, що мали деструктивний вплив на ремісниче та торговельне підприємництво.

Українські землі відійшли до складу інших державних утворень, змінилося спрямування торговельних потоків, український етнічний елемент був витіснений зі сфери торгівлі та кредитних операцій, послабилися позиції вітчизняних виробників ремісничої та промислової продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках, а господарство впродовж XIV–XVI ст. було переорієнтоване на експорт сільськогосподарської продукції та сировини. Разом із тим продовжувалося формування територіально-галузевої спеціалізації на основі поглиблення поділу праці та розвитку товарно-грошових відносин. Завдяки впровадженню Магдебурзького права зростала абсолютна чисельність та відносна частка міського економічно активного населення, набула поширення корпоративно-цехова організація ремісничого виробництва, розвивалися правові механізми регулювання господарської діяльності та майнових відносин, активізувалася економічна



конкуренція. Позитивний вплив на становлення нової трудової етики та розвиток приватнопідприємницьких відносин мали ідеї Реформації. На українських теренах вони спричинили релігійно-національний братський рух, який, серед іншого, мав на меті захист економічних прав та інтересів корінних мешканців краю; активізували просвітницьку та господарську діяльність православної шляхти; сприяли утвердженню нових форм економічної організації та їхньому правовому регулюванню.

У добу перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського та Королівства Польського (XVI – перша половина XVII ст.) особливості розвитку підприємництва були обумовлені низкою *інституційних бар'єрів* – звуженням ринку вільної робочої сили через закріпачення селян, ускладненням соціальної мобільності населення; функціонуванням складної митної системи; запровадженням складського права та норм дорожнього примусу; віддачею на відкуп збирання мита; неринковим характером ціноутворення щодо низки товарів широкого вжитку; обмеженням з боку католицької церкви і державною монополією на продаж окремих товарів; функціонуванням партикулярних (окремих для кожної соціальної групи, регіону) правових норм щодо економічної діяльності та відповідальності тощо. Політичні фактори економічного розвитку обумовили домінування серед підприємницької верстви неукраїнського етносу, формування фільваркового господарства як квазіформи поміщицького підприємництва на основі використання кріпосної праці для виробництва продукції на ринок, у тому числі – зовнішній. Це, своєю чергою, перешкоджало розвитку дрібних фермерських господарств і сприяло закріпаченню дедалі більшої кількості вільного населення; закріплювало аграрно-сировинну спеціалізацію українського господарства; визначало ієрархічно-авторитарну модель суспільного устрою як основу системи економічних інститутів, орієнтованих на вилучення продукції й примус до праці. Таким чином, уже на ранніх етапах становлення підприємництва втрата політичної суб'єктності та підпорядкований статус українських земель призвели до *інституційного реверсу* – зворотного процесу витіснення приватновласницьких основ господарювання системою особистої залежності безпосередніх виробників та концентрації власності у формі магнатського землеволодіння.

Підприємництво в умовах формування національного ринку і національної держави

В економічній історії України перша третина XVII ст. характеризується зміцненням панських маєтків, посиленням кріпосництва й експлуатації селян у районах давнішої колонізації і поширенням феодалної експлуатації в Південно-Східній Україні, прискоренням процесів обезземелення селянства та зростання козацтва як вільного класу, наступом шляхти на міста й посиленням національно-релігійних утисків українського населення, подальшою концентрацією земельної власності в руках польських магнатів, що закономірно вело до зростання соціально-економічної напруги в суспільстві та ескалації національно-релігійного протистояння. Посилення польсько-шляхетського гніту і католицької експансії, постійні грабіжницькі напади кримських татар та агресивна політика Туреччини на українських землях наприкінці XVI – початку XVII ст. активізували процеси консолідації українського народу під егідою Запорожжя. Після перемоги у Хотинській війні (1621) козацтво стало мілітарною силою, з якою рахувалася вся Європа. Разом із тим, як свідчать історичні джерела, козаки прагнули створити



свою республіку в Україні – Козацьку державу, а Січ була для них лицарською школою [докл. див.: 17, с. 518–521].

Великі козацько-селянські повстання, що охопили всю Україну у 30-х роках XVII ст., а згодом переросли у Національно-визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького (1648–1676 рр.) знесли систему феодальної залежності та магнатського землеволодіння, відкривши можливості побудови національної економіки на засадах особистої та економічної свободи. Трансформація відносин власності зміцнила український етнічний елемент, а зростання частки дрібної земельної власності та землеволодіння сприяли *демократизації економічного життя*. Набули поширення та розвитку такі види промислово-підприємницької діяльності, як чумацтво, гончарство, гуральництво, бортництво, ливарництво; створювалися нові підприємства мануфактурного типу в рудному, селітряному, солеварному промислах; будувалися папірні, гути, воскобійні. Активний розвиток приватнопідприємницької діяльності у формі сільських та міських промислів відбувався з використанням вільнонайманої робочої сили. Одночасно розгортатися процеси формування розсіяної мануфактури на основі простої кооперації та зародження централізованої мануфактури як результату концентрації виробництва. Загалом товаризація господарства, консолідація місцевих ринків та зміцнення зовнішньоторговельних зв'язків слугували базисом формування української національно-економічної системи, а політика меркантилізму, яку проводили українські гетьмани, забезпечувала інституційні умови її зміцнення та розвитку. Взаємодія адміністративно-фінансових органів Української козацької держави та господарського середовища у цей час була сприятливою для постання та утвердження підприємницьких структур. Цей історичний досвід доводить взаємозалежність еволюції національної держави, національного ринку та підприємництва, що виявляється у *синергії інклюзивних політичних та економічних інститутів*.

У другій половині XVII – на початку XVIII ст., коли було втрачено політичну та економічну автономію України, а її господарство було інкорпоровано до фінансової та торговельної системи Російської імперії, відбувся *інституційний злам* в еволюції господарського середовища на українських теренах, у процесах становлення національного підприємництва та ринкових інститутів. Це призвело до втрати суб'єктності Української держави в економічному розвитку та насадження чужорідних форм соціальної взаємодії, в основі яких – авторитарна система влади-власності та ієрархічна модель господарських відносин. Цей період характеризується повторним укоріненням інститутів особистої залежності та кріпосницької експлуатації, обмеженням зовнішньоекономічних зв'язків, ліквідацією суспільних передумов розвитку приватного підприємництва та конкурентного середовища; натомість утверджувалися гібридні форми економічної діяльності – поміщицьке та казенне підприємництво. Провідними формами розвитку промисловості стали посесійна (державна) та кріпосна мануфактура (у поміщицьких маєтках).

Одним із наукових результатів ретроспективного дослідження підприємництва на українських теренах є спростування історичного міфу про те, що казенне та вотчинне підприємництво були історично першими і провідними формами розвитку мануфактурного виробництва в Україні [див. напр.: 14, с. 168, 179–200]. Нами доведено, що національне промислове виробництво виникло й будувалося спочатку на засадах приватного підприємництва у формі розсіяної мануфактури



із залученням найманої праці [18, с. 73–84] і лише згодом, під дією покріпачення населення та зміцнення феодально-централізованих форм організації господарства, насаджуваних російською адміністрацією, виникли казенні мануфактури та заводи з т.зв. "приписними" селянами.

Після Полтавської катастрофи (1709) Московським царством здійснювався цілий комплекс заходів, спрямованих на знищення промислового виробництва на українських землях, переорієнтацію торговельних потоків на північні порти та російський внутрішній ринок. Аграрні та адміністративні реформи, проведені наприкінці XVIII ст., полягали в остаточному закріпаченні селянства та руйнуванні економіко-правових основ підприємництва, адже було ліквідовано базові для розвитку інституційної структури ринкової економіки умови – наявність вільної робочої сили та можливості акумуляції та інвестування приватних капіталів у промисловість. Упродовж XVIII – першої половини XIX ст. динаміка національної структури підприємницького стану характеризується подальшим витісненням українського етнічного елемента та посиленням домінуючих позицій у господарському та підприємницькому середовищі неукраїнців за походженням (росіян, поляків, євреїв, німців та ін.). Послідовно й неухильно зростала частка казенного виробництва, підпорядкованого Російській державі, що призвело до зниження інноваційного потенціалу та соціальної відповідальності підприємницької діяльності, ослаблення мотиваційних механізмів економічної активності населення та укорінення моделі господарської поведінки, орієнтованої на рентоотримання. Чинниками *деформації інституту підприємництва* під дією домінуючих інститутів влади-власності слугували: надмірна централізація та бюрократизація господарського життя; концентрація в руках держави фінансових потоків і прибуткових видів діяльності; відсутність визначеного правового поля підприємницької діяльності та інституційних механізмів капіталізації активів; нестабільне, залежне від волі чиновників, становище підприємців; переважання персоніфікованих форм угод над універсальними контрактами; слабкість конкурентного середовища та урядове заступництво щодо великих підприємств; перетворення держави на головного інвестора та розпорядника ресурсів.

Ринкові реформи другої половини XIX – початку XX ст.

У другій половині XIX ст. на українських землях розгортався процес утвердження капіталістичних форм виробництва та обміну. При цьому національної економіки як самостійної господарської системи не існувало – більшість українських етнічних територій належали до Російської імперії, а Галичина, Карпатська Україна й Буковина перебували у складі Австро-Угорської монархії. Таким чином, Україна не могла мати власної економічної політики, її становище й перспективи визначалися загальним станом і перетвореннями в імперіях, до складу яких входили українські землі. У цей час відбувалися помітні зрушення в економічному житті: інтенсифікація торгівлі, формування великої промисловості, розбудова транспортної інфраструктури, розвиток кредитно-фінансових відносин. Структурний аналіз видів та форм економічної діяльності дозволяє констатувати активну розбудову підприємницького середовища та його провідну роль у процесах організаційно-технологічної та соціальної модернізації економіки. Однак промисловий розвиток українського господарства порівняно з західноєвропейськими країнами мав цілу низку особливостей, зокрема: тривале співіснування



дрібних селянських промислів і підприємств мануфактурного типу з великою машинною індустрією, що формувало суттєві територіальні та галузеві дисбаланси розвитку господарства; значний вплив купецького і лихварського капіталу; застосування кріпосної праці у великому промисловому виробництві. Разом із тим уже в першій половині XIX ст. на території України сформувалися своєрідні центри комерційного підприємництва – у Києві, Одесі, Феодосії, Миколаєві, Харкові зосередилася основна частка торговельних компаній та бірж, торгових палат і домів, транспортних і страхових товариств, які опосередковували та обслуговували торгівлю з Європейським та Азійським континентами. Одночасно з розвитком ринкових відносин відбувався невідомий процес економічної інтеграції. Для господарства України він означав насамперед включення в систему загальноімперського ринку на умовах російського комерційного капіталу та модифікацію місцевих економічних відносин у його інтересах.

Важливим чинником розвитку підприємництва стали урядові реформи другої половини XIX ст., що мали ліберально-ринкове спрямування. Звільнення селян (1848 р. – в Австро-Угорщині, 1861 р. – у Російській імперії) створило умови для формування ринку землі та робочої сили, розвитку капіталізму в сільському господарстві. Земська (1864), міська (1870) та судова (1864) реформи, зміни оподаткування (1880–1890-ті роки), реорганізація банківської системи та грошова реформа (друга половина 1890-х років) мали на меті лібералізацію економічного життя та активізацію продуктивних сил, розвиток підприємницького середовища та ринкової інфраструктури. Разом із тим уся система державного управління зберігала риси *феодально-ієрархічної моделі* суспільної організації. Урядова фінансово-економічна політика не сприяла кредитуванню промисловості, формуванню ринку капіталів та зростанню підприємницької активності, натомість консервувала феодально-становий характер економічних відносин, стримуючи розвиток капіталізму вільного підприємництва. Як зазначав відомий дослідник економічної історії України В.Голубничий, хоча державна банківська система була цілком інтегрованою, зважаючи на кредитовий, а не інвестиційний характер державних банків і загалом слабкий розвиток кредиту в Російській імперії, суттєвого впливу на розвиток українського господарства вони не мали [19, с. 7]. Кредитно-банківська система на західноукраїнських землях, формування якої почалося з середини XIX ст., мала характер не лише становий, – що закріплював і відтворював у нових формах визиск селянства і дрібних власників земельними магнатами й великими промисловцями, а й колоніальний, – що посилювало тиск метрополії на українське населення. Таким чином відсутність державності стала гальмом для формування національного ринку, збалансованої модерної структури економіки та власної фінансово-кредитної системи.

Ще однією характерною рисою розвитку промислового підприємництва стало формування системи т.зв. *"внутрішнього протекціонізму"* – політики державного заступництва, що здійснювалася через законодавче регулювання, надання податкових пільг і кредитів, урядових замовлень, пряме державне фінансування, митно-тарифне регулювання тощо. Позитивними наслідками урядової діяльності щодо стимулювання розвитку промислового підприємництва впродовж XIX – початку XX ст. були такі процеси: форсоване зростання великомасштабного виробництва у легкій та харчовій промисловості, вуглевидобуванні та металургії; активне формування підприємницького класу; підвищення рівня механізації праці та технічної модернізації виробництва; концентрація промислового виробництва;



формування регіональних центрів торговельного та промислового підприємництва; зростання іноземних інвестицій; розвиток промислово-торгівельної інфраструктури, зокрема, торговельних компаній, транспортних товариств, торговельних і фондових бірж, страхових компаній, контор оголошень, банків та банкірських домів тощо. Водночас виявилися негативні наслідки інституційної взаємодії держави та підприємницького середовища, зокрема: формування незавершеного циклу промислового виробництва; поширення спекулятивних операцій та "засновницької гарячки"; висока вартість продукції та незадоволеність внутрішнього попиту; падіння обсягів та темпів розвитку аграрного підприємництва; витіснення з внутрішнього ринку вітчизняного виробника тощо.

Порівняльний аналіз впливу заходів урядової підтримки на розвиток господарства українських земель на різних етапах проведення політики протекціонізму засвідчив, що у першій половині XIX ст. основною метою запровадження заборонної системи було задоволення державного фіскального інтересу, а не забезпечення конкурентоспроможності промислового виробництва. Тому особливого прориву в економічному розвитку не сталося. Натомість у другій половині XIX ст., коли були проведені інституційні реформи, а протекціоністська підтримка дещо послаблена, економічний розвиток відзначається зростанням виробничих потужностей, стабілізацією загального рівня цін на товари широкого вжитку, врівноваженням пропозиції та попиту на внутрішньому ринку, зростанням зовнішньоторгівельного обороту, збільшенням митних доходів казни [20, с. 161–162]. Таким чином, проведення дослідження дозволяє спростувати поширену в науковій (і навіть навчальній) літературі тезу про винятково прогресивну роль імперської політики модернізації, про "царські подарунки Україні" у вигляді залізничної мережі та розбудови Південного промислового району. Встановлено, що "доважком" до них були прискорена монополізація, система фаворитизму та формування олігархічної моделі економіки.

Унаслідок гіпертрофованого втручання уряду в економічне життя обмежувалася приватна ініціатива та конкуренція, що перешкоджало усталенню інноваційності та відповідальності як головних характеристик підприємницької діяльності та рушіїв економічного розвитку. Заходи урядової промислової політики замість заохочення підприємницької ініціативи створювали переваги для окремих груп та осіб, формували залежність від фіскально-інвестиційної підтримки держави. У результаті такої взаємодії держави та підприємницького середовища виник ефект т.зв. *пастки протекціонізму*, що унеможливило відмову від заступницьких заходів держави, які запроваджуються як локальні і тимчасові, без загрози уповільнення розвитку протегованих галузей. Отже, досвід урядового покровительства великому капіталу за умов відсутності системи противаг – правових демократичних механізмів контролю суспільства над державною бюрократією – є негативним. Цей досвід вказує на неминучість наслідків приватизації держави фінансово-промисловими магнатами, витіснення конкуренції та приватного підприємництва монополією, що, зрештою, обумовлює технологічний застій, інвестиційний голод та зубожіння населення.

Стрімке зростання ролі держави, що виявляється в ініціюванні реформ та активній участі урядових структур у їх здійсненні, встановленні державного контролю над усіма сферами, має суперечливі наслідки для інституційної динаміки суспільства [9, с. 49–50]. Одержавлення економіки закономірно призводить до зростання авторитарності влади, посилення централізму в управлінні,



збільшення чисельності та розростання повноважень урядової бюрократії. Концентрація економічної влади в руках державного апарату найперше виявляється у зосередженні та перерозподілі через центральний бюджет значної частки національного доходу. М.І.Туган-Барановський свого часу зазначав про розбалансування внутрішнього ринку внаслідок урядової фіскальної політики як один із дестабілізуючих чинників економічного розвитку та передумову майбутніх суспільно-політичних потрясінь [21, с. 171–172]. Застереження видатного вченого щодо загроз надмірної концентрації економічної влади в руках державного апарату та політичного впливу фінансово-промислових кіл є актуальними для сучасної України з огляду на історико-інституційні аналогії суспільних трансформацій.

Ослаблення змагально-мотиваційних механізмів функціонування господарського середовища супроводжується постійним браком капіталів. Так, формування у другій половині XIX ст. вітчизняного ринку цінних паперів на основі випуску і купівлі-продажу державних кредитних білетів обумовило *генетичний дефект фінансового забезпечення інвестиційно-підприємницького процесу* – залучені кошти призначалися не для майбутніх інвестицій, а для покриття минулих непродуктивних витрат. На початковому етапі це стосувалося державного кредиту для військових потреб та утримання урядово-бюрократичного апарату, а згодом – іпотечного кредитування поміщиків. Тому повноцінний фондовий ринок як інститут ринкової фінансової інфраструктури у ході т.зв. першої хвилі ринкових трансформацій так і не було сформовано [22, с. 94–96]. Низький рівень нагромадження на внутрішньому ринку спричинив потребу в залученні іноземних капіталів, що визначило залежність підприємницького процесу від суб'єктів та обсягів зовнішнього інвестування.

Зосередження іноземного капіталу переважно у нових, технологічно прогресивних, галузях української промисловості, що мали найвищу норму прибутку, – металургійній, вугільній, машинобудівній призвело до посилення структурних дисбалансів та інституційних протиріч у розвитку економіки, наростання кризових явищ і загальної фінансово-економічної нестабільності. Урядова політика технічної модернізації сприяла концентрації виробництва та капіталів, утвердженню нових форм господарських організацій, горизонтальних та вертикальних виробничо-технологічних зв'язків, реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. На межі XIX–XX ст. це обумовило становлення складних та мультидивізіональних корпоративних форм підприємництва [23, с. 50–59]. Негативним наслідком державних програм технологічної модернізації стала асиметрична підтримка окремих регіонів та підприємців усупереч стратегічним цілям розвитку економіки як єдиного народногосподарського комплексу, зміцнення економічної та політичної влади великого капіталу, формування "*режиму виключного доступу до ресурсів*" і маніпулювання інститутами, що стало історичним прецедентом "*інституційної пастки олігархізму*" [24, с. 28] та передумовою укорінення стереотипів підприємницької поведінки, що визначають сучасний інституційний ландшафт економіки України.

Розвиток підприємництва у XIX – на початку XX ст. слугував драйвером соціальних трансформацій: становлення ринку праці супроводжувалося утвердженням нової трудової етики, зміною соціальної структури українського суспільства, зародженням робітничого руху та інституційних механізмів регулювання соціально-трудових відносин. Розгорталися урбаністичні процеси, що



обумовило модернізацію міського господарства; змінювалася якість і структура суспільного споживання; представниками національного підприємництва було закладено традиції доброчинності та меценатства, що сприяло формуванню інституту соціальної відповідальності та партнерства [8, с. 147–167]; відбувалося становлення системи фахової комерційної освіти на основі потужного розвитку науки. Здобутки української економічної думки цього періоду репрезентує Київська політехномічна школа, представники якої на основі новаторських методологічних підходів до аналізу економічних явищ розробили теоретичні основи ринкових перетворень господарства, зокрема, фінансової політики держави, антимонопольного та фабричного законодавства, регуляторних заходів уряду щодо розвитку зовнішньої торгівлі, державного та приватного підприємництва, кредитно-банківської системи, залізничного будівництва, землекористування тощо [докл. див.: 25, с. 277–281]. Щоправда, унаслідок збереження історично визначеної рудиментарної ієрархічно-станової структури суспільства, що характеризувалася поляризацією у розподілі прав, привілеїв, економічної влади та відповідальності, потенціал соціальних чинників під час ринкової трансформації вітчизняного господарського середовища було використано лише частково. Не було досягнуто загального позитивного соціального ефекту від розвитку підприємництва, натомість на межі XIX–XX ст. загострюються соціально-економічні суперечності та негативні тенденції, а саме поглиблення соціальної нерівності, зниження рівня життя основної частини населення та зростання соціальної напруги, що, зрештою, вилилося в низку суспільно-політичних катаклізмів, які мали незворотні економічні наслідки.

Державне та недержавне підприємництво у радянській економіці

Розвиток підприємництва в Україні у 1920–1980-х роках визначався специфікою радянської економічної системи, основу якої становили державні підприємства. На етапі витіснення приватного підприємництва та формування централізованої планової економіки елементи ринкової моделі господарювання зберігалися завдяки формам міжнародного економічного співробітництва, спрямованим на виконання завдань форсованої індустріалізації (концесії, угоди про науково-технічну та технологічну співпрацю). Разом із тим технологічне співробітництво з іноземними фірмами у 1930-х роках обумовило розвиток внутрішніх суперечностей планово-централізованої економічної системи. Залучення технологічних досягнень Заходу для будівництва промислових гігантів, оснащених передовою технікою, призвело до формування структурних дисбалансів, монополізації виробництва в межах галузей, зниження мобільності економіки.

Головним змістом еволюції вітчизняного підприємництва у радянський період були процеси становлення, панування та деструкції *мобілізаційної моделі державного підприємництва*, що являла собою критичну деформацію інституту підприємництва, зумовлену знищенням його ключових ознак – свободи вибору, самостійності, ініціативності, орієнтації на комерційний успіх та майже повним витісненням приватного підприємництва сурогатом монопольної державної квазіпідприємницької діяльності, здійснюваної на основі методів директивного планування, централізованого розподілу ресурсів та командних форм управління виробництвом [26, с. 182]. Ефективність цієї моделі державного підприємництва в історичному контексті мобілізаційної економіки забезпечувалась, по-перше, цільовими інвестиціями держави у розвиток та технічну модернізацію стратегіч-



но значущих галузей економіки, прямою державною підтримкою наукових досліджень та впровадження їх результатів у виробництво; по-друге, проведенням державою патерналістсько-екстрактивної соціальної політики.

Водночас в умовах централізовано-планової економіки держава використовувала організаційно-господарські можливості приватних підприємств та кооперативів, їх технічний апарат, мобілізовані кошти, підприємницьку активність населення для забезпечення споживчого ринку та обслуговування потреб держави (збут промислової продукції через мережу недержавної торгівлі; перехід від нормованого постачання населення за картками до розгорнутої торгівлі тощо), проте так і не надала самостійності цим самотутнім соціальним інститутам підприємницької діяльності. В процесі утвердження адміністративно-командної системи були збережені лише ті види кооперації (споживчу та кустарно-ремісничу), що компенсували неспроможність держави забезпечити потреби населення. Причому лояльність зберігалась доти, поки кооперативна організація досягне свого розквіту і матиме достатню матеріально-технічну базу для її націоналізації, а державні підприємства хоч частково опанують відповідний сегмент економіки [27, с. 111–112]. Варто відзначити, що недержавні форми господарювання забезпечили історичну тяглість підприємництва, відтворення неформальних інститутів економічної ініціативи, ризиковості, відповідальності, солідарності, самоорганізації. Спроби держави повністю витіснити приватне підприємництво були невдалими, насамперед через неможливість забезпечити населення необхідними товарами та послугами, придушити індивідуально-господарські ментальні установки та підприємницьку ініціативу.

Роль приватнопідприємницьких і кооперативних форм господарювання у радянській економіці була істотною в роки непу та одразу після закінчення Другої світової війни. Проте в умовах одержавлення економіки (1930–1940-ті роки) та утвердження адміністративно-командної системи управління (1950–1970-ті роки) кооперативні форми господарювання втратили свою ринкову природу та ідентичність, а приватне підприємництво взагалі було заборонене. Спроби відродити сільськогосподарське підприємництво у другій половині 1980-х років були безуспішними. Основними перешкодами розвитку т.зв. індивідуальної трудової діяльності та *ревіталізації підприємницького потенціалу* стали формальні (відсутність базових інститутів ринкової економіки, "ножиці цін" між промисловою та сільськогосподарською продукцією, бюрократизація місцевих органів влади) та неформальні (відсутність підприємницької ініціативи та готовності до самостійних рішень як наслідок тривалої політики "радянзації") чинники.

Таким чином в історії вітчизняного підприємництва відбувся ще один інституційний злам, який не лише знищив формально-правові підстави та політико-економічні умови функціонування конкурентного підприємницького середовища, а й підважив історико-культурні, ментальні та поведінкові архетипи господарювання, зруйнувавши глибинну *неформальну інституційну основу підприємницької діяльності* – прагнення до самостійності й успішності, готовність до ризику й відповідальності.

Підприємництво в умовах трансформаційних перетворень національного господарства

Зі здобуттям державної незалежності України розпочався процес розбудови національної економіки. В основу економічних перетворень було покладено ідею відродження і розвитку індивідуальних та партнерських форм підприєм-



ництва на основі трансформації відносин власності, "перехід від адміністративно-планової економіки до ринкової на основі розвитку приватної ініціативи, яка мала забезпечити модернізацію виробництва і наблизити його до потреб населення" [24, с. 23]. Приватизація як основа формування підприємницького середовища в Україні пройшла низку етапів, а саме: 1992–1994 рр. – т.зв. номенклатурна приватизація; 1995–1998 рр. – т.зв. сертифікатна приватизація; 1999–2002 рр. – розпочався продаж державного майна за реальні грошові кошти. У результаті відбулася *монополізація економічної влади*, сформувались асиметричні умови доступу до інформації та економічних можливостей для потенційних інвесторів, унаслідок чого відбулося злиття політичної еліти з бізнес-елітою та формування своєрідної приватно-бюрократичної власності, що цілком відповідає історичній траєкторії трансформації та традиційному режиму функціонування власності в Україні (нелегітимність, невизначеність, неефективність). Неринковий за своїм характером приватизаційний процес унеможливив конкурентний перерозподіл капіталів і заклав тим самим деформуючі рамкові умови для подальшого ефективного розвитку підприємництва в Україні.

З урахуванням попередньої траєкторії інституційних трансформацій господарського середовища перспективи національної економіки пов'язані з можливостями мінімізації впливу історично сформованих *інституційних ризиків трансформації власності* [докл. див.: 5, с. 25–31] та подоланням бар'єрів розвитку підприємництва. Перманентне розмивання прав власності, відсутність або ж номінальний характер механізмів інфорсменту, вибірковість правозастосування, стереотипи сприйняття приватної власності як нелегітимної, а підприємництва – як способу отримання нетрудових доходів становлять інституційну основу економічної поведінки пересічного українського громадянина. Для підприємця вагомими детермінантами його економічної активності й успішності додатково виступають несформованість оптимальної ринкової інфраструктури ведення бізнесу; суперечливість та неузгодженість окремих правових актів та норм у сфері господарського та адміністративного законодавства; нестабільність та непрозорість державної політики у сфері підприємництва; складність і забюрократизованість регуляторно-дозвільної системи, існування значної кількості контролюючих органів, що дублюють окремі функції один одного, недосконалість системи ліцензування підприємницької діяльності; непослідовність системи податкового адміністрування, що створює значні перешкоди для розвитку легального підприємства; неналежний рівень фахової підготовки, що унеможливорює набуття відповідних сучасним викликам професійних компетенцій та досвіду організації і ведення підприємницької діяльності [9, с. 72–87].

Реалії розвитку підприємництва в Україні, з одного боку, визначаються історичним минулим та закладеними інституційними деформаціями, а з іншого – новими явищами та тенденціями. Попередня – екстрактивна – модель, орієнтована на державне заступництво та підтримку, поєднується з новою, орієнтованою на соціальне залучення та розвиток. Сучасний стан підприємництва є результатом інституційної деформації (рентоорієнтована поведінка, діяльність із перерозподілу коштів бюджету, компрадорський характер), обумовленої історичною траєкторією розвитку господарства, що не сформувала конкурентного середовища, стимулів до технологічних інновацій, активного і відповідального суб'єкта економічної діяльності. Водночас під дією новітніх чинників і тенденцій глобального характеру формується нова парадигма підприємницької діяльності, для



якої ключовими рисами є мережева побудова, стратегічний (націлений на довгострокову перспективу) характер, інформаційно-інноваційне наповнення, а вектором розвитку – соціальна спрямованість (побудова системи інклюзивних інститутів соціального розвитку). Прагнення здобути переваги у конкурентному суперництві стимулює підприємства більш активно застосовувати соціально орієнтовані стратегії розвитку, в т.ч. стратегію соціально-відповідального маркетингу, що ґрунтується на принципах європейської політики захисту прав споживачів, а саме: зміні акценту з можливостей виробників на потреби споживачів; випереджаючому розвитку тих сегментів ринку, що більше відповідають потребам споживачів; гарантуванні забезпечення мінімального споживання за прийнятними цінами; врахуванні інтересів виробників на умовах визначальної ролі споживача та встановлення певного балансу інтересів сторін на ринку. Таким чином, підприємництво поглиблює свою соціальну орієнтацію, сприяє розвитку глибоко спеціалізованого конкурентного ринку, пропозиція на якому відповідає споживачьким запитам щодо оптимального за якістю та ціною набору товарів та послуг і, як наслідок, виступає домінуючим чинником розвитку не лише економічної, а й соціальної сфери, впливаючи на зростання рівня добробуту, якості життя населення та рівня задоволення суспільних потреб.

Перспективи розвитку підприємництва пов'язані з формуванням його *нової парадигми*, засадами якої є: соціальна відповідальність; мережева побудова підприємницького середовища; партнерство некомерційних та неприбуткових організацій, стартапів для обміну знаннями, технологіями та формування єдиного інституційного середовища соціального розвитку; взаємодія великого бізнесу з середнім і малим, нові форми економічної інтеграції; триєдність соціального, ринкового та інноваційного орієнтирів діяльності. В Україні загальносвітовим тенденціям відповідає розвиток соціально відповідальних ініціатив, інтеграція принципів КСВ у корпоративну стратегію, створення інноваційних форм підприємницької діяльності, що базуються на соціальному капіталі та ІТ-технологіях (краундфандингових, коворкінгових, шерінгових платформах та електронній комерції тощо).

Формування нової парадигми національного підприємництва у контексті модернізації української економіки та її інтеграції до загальносвітового економічного простору відповідає цивілізаційному вибору країни як суб'єкта світової історії, що є "передусім вибором способу життя і цінностей, які є продуктивними для розвитку країни та її громадян на тому чи іншому етапі її державного становлення" [28, с. 45].

Висновки

Сучасні реалії та інституційні бар'єри розвитку підприємництва в Україні значною мірою обумовлені історичною траєкторією формування національного господарства, зокрема тим, що процеси органічного розвитку приватнопідприємницьких форм господарювання, національного ринку, становлення підприємницького середовища на основі утвердження ринково-конкурентних відносин були перервані в середині XVII ст. інкорпорацією українських земель до складу інших державних утворень, що призвело до інституційного реверсу – повернення феодально-кріпосницької системи та витіснення українського елемента з ключових напрямів економічної діяльності.

Досвід економічних реформ та історичні аналогії у розвитку підприємництва другої половини XIX – початку XX ст. і сучасності засвідчують, що у вітчизняній



практиці інститут підприємництва зазнав критичної деформації. Це виявляється у послабленні інноваційного характеру підприємницької діяльності, слабкості мотиваційних важелів конкурентного середовища, орієнтації на перерозподіл фінансових ресурсів і блокування доступу інших гравців до інформаційних і виробничих ресурсів. Традиція використання державних фінансів та національного багатства фінансово-промисловими групами через механізми урядової підтримки; формування компрадорського капіталу; асиметричні та непослідовні реформаційні перетворення призвели до закріплення інститутів, які не сприяють досягненню суспільно значимих цілей – економічного розвитку та народного добробуту.

На основі історико-інституційного аналізу трансформації вітчизняного господарства та виявлених історичних аналогій можна зробити такий висновок: ключова роль держави у розвитку промислового підприємництва, що забезпечує його форсований розвиток і структурно-технологічну модернізацію економіки, разом із тим призводить до монополізації нових перспективних галузей та деформації важливих інституційних характеристик підприємництва в преференційних умовах патерналістської державної політики. Історично сформувалися соціально-психологічні (мінімалістська трудова етика, утриманство, патерналізм, безвідповідальність і безініціативність як наслідок радянського "економічного виховання нації"), формально-правові (суперечливість законодавства, партикуляризм і вибірковість правозастосування, інституційна невизначеність щодо розподілу та захисту власності, авторського права та комерціалізації інновацій) та ресурсні (обмеження доступу населення до банківських ресурсів, асиметрія інформації, монополічне ціноутворення) бар'єри розвитку підприємництва. Для їхнього подолання система обмежень і вилучень (екстрактивні інститути) має бути трансформована в систему стимулів і механізмів соціальної інклюзії.

Список використаних джерел

1. Геєць В.М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 7–22. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2016.01.007>
2. Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: матеріали круглого столу (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". Київ, 2016. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>
3. Вербова О.С. Національний господарський рух на західноукраїнських землях впродовж 1848–1944 років. Львів: ПАІС, 2009. 368 с.
4. Гордіца К.А. Історико-культурні архетипи господарювання в українській традиції підприємництва. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 126–141.
5. Гордіца К.А. Трансформація власності в Україні: підсумки інституційних змін. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 2. С. 21–36. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2016.02.021>
6. Горін Н.О. Соціально-технологічна парадигма підприємництва. *Український соціум*. 2015. № 3 (54). С. 86–95.
7. Горін Н.О. Нормативно-правова регламентація підприємництва на українських теренах в XI–XVI ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2016. Вип. 49. С. 64–78.
8. Кудласевич О.М. Українські джерела теорії підприємництва / Ін-т екон. та прогноз. НАН України. Київ, 2014. 256 с.
9. Супрун Н.А. Рамкові умови та інституційні детермінанти розвитку корпоративного сектору національної економіки. *Український соціум*. 2016. № 3. С. 72–87.
10. Небрат В.В. Інституційний аспект дослідження економічної історії. *Економічна теорія*. 2016. № 4. С. 32–42.
11. Небрат В.В. Історична траєкторія розвитку господарства України та завдання інституційної реконструкції. *Реконструктивний розвиток: економічна ефективність і соціальна справедливість* / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". Київ, 2016. 240 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>
12. Леоненко П.М., Юхименко П.І. Економічна історія. Київ: Знання-Прес, 2004. 499 с.



13. Царенко О.М., Захарчук А.С. Економічна історія України і світу. Суми: "Університетська книга", 2000. 310 с.
14. Історія народного господарства Української РСР: у 3-х т., 4-х кн. Т. 1. Київ: Наук. думка, 1983. 463 с.
15. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. Ч. II: Економічна підготовка великої жовтневої соціалістичної революції. Фабрично-заводське виробництво. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1962. 579 с.
16. Горін Н.О. Міжнародна торгівля як чинник та складова зародження підприємництва у Київській Русі (X–XIII ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 12–26.
17. Полонська-Василенко Н. Історія України: в 2-х т. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. Київ: Либідь, 1992. 608 с.
18. Небрат В.В. Формування національного підприємництва та зовнішньоторговельних зв'язків України (XVI–XVII ст.). *Економіка України*. 2017. № 8. С. 73–85.
19. Голубничий В. Три лекції про економіку України. Мюнхен, Нью-Йорк: Вид-во "Україна і діаспора", 1969. 24 с.
20. Боднарчук Т.Л. Вплив політики протекціонізму на розвиток економіки українських земель XIX ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2012. № 45. С. 148–163.
21. М.І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець (До 150-річчя від дня народження) / НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. Київ: Наук. думка, 2015. 362 с.
22. Корніяк О.В. Роль пайових цінних паперів у процесі розвитку вітчизняного підприємництва (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 88–98.
23. Супрун Н.А., Чистякова С.В. Причини та наслідки корпоратизації підприємницького середовища в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 47–68.
24. Кіндзерський Ю.В. Інституційна пастка олігархізму і проблеми її подолання. *Економіка України*. 2016. № 12. С. 22–46.
25. Курбет О.П. Представники Київської політекономічної школи про створення інституційних умов становлення та розвитку промислового підприємництва. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2016. Вип. 49. С. 275–288.
26. Гордіца К.А. Методологічні аспекти історико-економічних досліджень державного підприємництва. *Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку: матеріали круглого столу* (10 листопада 2016 р.). Київ: КНЕУ, 2016. С. 180–185. URL: http://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/Kaf+istorii+ta+teorii+gospodarstva/ZbD196rnik_tez_10_11_2016.pdf
27. Дідківська Л.В. Деформація кооперативних форм господарювання в Україні (1930–1970-і роки). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 110–125.
28. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 45–51.

Надійшла до редакції 14.08.2017 р.

*Небрат В.В., д-р екон. наук, заведуюча відделом економічної історії
Інститут економіки і прогнозування НАН України*

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Раскрыта историческая обусловленность современных особенностей и институциональных барьеров развития предпринимательства в Украине. На основании ретроспективного анализа трансформации хозяйственной среды определены исторические аналогии, открывающие пространство для научного предвидения актуальных тенденций развития предпринимательства.

Ключевые слова: история предпринимательства, предыдущая траектория развития, инновационная деятельность, предпринимательская среда, институциональное взаимодействие государства и предпринимательских структур, экономическое развитие.



V.Nebrat, Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department of Economic History
Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE: HISTORICAL DETERMINANTS AND PROSPECTS

The article is devoted to the problem of formation and development of entrepreneurship in Ukraine. The author shows historical conditionality of modern features of entrepreneurial activity and reveals the causes and factors of the deformation of the institution of entrepreneurship. The importance of private enterprise for economic development is explored, and the roles of innovation and competition are underlined.

The author uses the methods of evolutionary economic theory and institutional history, carries out a retrospective review of the origin, formation and development of entrepreneurship and reveals the importance of primary forms of entrepreneurship in the Middle Ages. The economy and trade were of a high level and progressive character on the Ukrainian lands. Institutional norms contributed to the development of private entrepreneurship. Kievan Rus was an economic leader of Europe. Further disintegration of the state had negative consequences. Political, social and religious barriers arose for the entrepreneurial activity of the Ukrainian population. In the article, the reverse character of institutional evolution is justified.

The author reveals the role of the Ukrainian Cossack State and the policy of Bohdan Khmelnytsky in economic democratization and shows the dependence between the processes of formation of the national state and the formation of the national market. The myth of the primacy of state and landowner manufactories is refuted. In mid-17th century, manufactories developed on the basis of private crafts, being the private property and hired labor at the heart of entrepreneurship. Institutional scrapping occurred later, when the Russian empire planted state-owned manufactories and factories. The concentration of power and property in the hands of the landlords and the state hindered the development of capitalism.

Reforms of the second half of the 19 – early 20th centuries strengthened the integration of the Ukrainian economy into the Russian market, though numerous features of the feudal system were preserved. The asymmetry of access to economic resources aggravated. The policy of "internal protectionism" contributed to the rapid development of new industries and monopolization of the economy. A merge between business and state took place. At the same time, the unevenness of economic development intensified social contradictions.

Another institutional breakdown in the history of entrepreneurship in Ukraine occurred during the Soviet period. Mental and behavioral archetypes of economic activity were undermined, and the institutional foundations of private enterprise were destroyed.

Privatization and liberalization of the economy during the years of Ukraine's Independence have failed to overcome the historical trajectory of the development of economic institutions. Competition and private enterprise are inferior to monopoly and bureaucracy. The formation of a new entrepreneurship paradigm requires inclusion and social responsibility. Creation and dissemination of new innovative forms of entrepreneurship in Ukraine according to the network model corresponds to global trends. Reliance on social capital and IT technologies indicates the prospects for the development of entrepreneurship, and overcoming institutional barriers requires a proper transformation of the system of extractive institutions into a system of incentives and mechanisms of social inclusion.

Key words: history of entrepreneurship, "path dependence", innovation activity, entrepreneurial environment, institutional interaction of the state and business structures, economic development.

References

1. Heyets, V.M. (2016). Ukraine's economy: key problems and prospects. *Ekon. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 1, 7-22. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2016.01.007> [in Ukrainian].
2. Entrepreneurship as the driving force of social progress (2016). NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf> [in Ukrainian].
3. Verbova, O.S. (2009). National economic movement in the western Ukrainian lands during 1848-1944. L'viv: PAIS [in Ukrainian].
4. Gorditsa, K.A. (2015). Historical and cultural archetypes of managing in Ukrainian business tradition. *Istoriâ narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought in Ukraine*, 48, 126-141 [in Ukrainian].
5. Gorditsa, K.A. (2016). Property transformation in Ukraine: results of institutional change. *Ekon. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 2, 21-36. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2016.02.021> [in Ukrainian].



6. Gorin, N.O. (2015). Socio-technological paradigm of entrepreneurship. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 3 (54), 86-95 [in Ukrainian].
7. Gorin, N.O. (2016). Legal regulation of entrepreneurship on Ukrainian territory in XI–XVI cent. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought in Ukraine*, 49, 64-78 [in Ukrainian].
8. Kudlasevych, O.M. (2014). Ukrainian sources of entrepreneurship theory. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
9. Suprun, N.A. (2016). Framework conditions and institutional determinants of the corporate sector development of the national economy. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 3 (58), 72-87 [in Ukrainian].
10. Nebrat, V.V. (2016). Institutional aspect of the study of economic history. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 4, 32-42 [in Ukrainian].
11. Nebrat, V.V. (2016). Historical trajectory of development of the economy of Ukraine and the tasks of institutional reconstruction. Reconstructive development: economic efficiency and social justice. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf> [in Ukrainian].
12. Leonenko, P.M., Yuhymenko, P.I. (2004). Economic History. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
13. Tsarenko, O.M., Zaharchuk, A.S. (2000). Economic History of Ukraine and the World. Sumy: "Universytetska knyga" [in Ukrainian].
14. History of the national economy of the Ukrainian RSR (1983). Book 4, Vol. 1. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
15. Nesterenko, O.O. (1962). Development of industry in Ukraine. Ch. II: Economic preparation of the Great October Socialist Revolution. Factory production. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrai'nskoi RSR [in Ukrainian].
16. Gorin, N.O. (2015). International trade as a factor and component of the emergence of entrepreneurship in Kievan Rus (X–XIII cent.). *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought in Ukraine*, 48, 12-26 [in Ukrainian].
17. Polonska-Vasylenko, N. (1992). History of Ukraine. Vol. 2: from the middle of the 17th century to 1923. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
18. Nebrat, V.V. (2017). The formation of national entrepreneurship and foreign trade relations Ukraine (XVI–XVII centuries). *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8, 73-85 [in Ukrainian].
19. Holubnychiy, V. (1969). Three lectures on the economy of Ukraine. Miunhen, Niu-York: Vyd-vo "Ukraina i diaspora" [in Ukrainian].
20. Bodnarchuk, T.L. (2012). Influence of protectionist policy on the development of the economy of Ukrainian lands of the XIX st. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought in Ukraine*, 45, 148-163 [in Ukrainian].
21. M.I. Tuhau-Baranovskyi: Scientist, Citizen, State Creator (To the 150th anniversary of his birth) (2015). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
22. Korniyaka, O.V. (2015). The role of the share securities in the development of Ukrainian business in the second half of XIX – early XX centuries. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought in Ukraine*, 48, 88-98 [in Ukrainian].
23. Suprun, N.A., Chystiakova, S.V. (2015). Reasons and effects of the corporatization of business environment in Ukraine (late XVIII – early XX centuries). *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought in Ukraine*, 48, 47-68 [in Ukrainian].
24. Kindzerskii, Yu.V. (2016). Institutional trap of oligarchism and problems of its overcoming. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 12, 22-46 [in Ukrainian].
25. Kurbet, O.P. (2016). Representatives of the Kiev school of political economy about creating of institutional conditions of formation and development of industrial entrepreneurship. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought in Ukraine*, 49, 275-288 [in Ukrainian].
26. Gorditsa, K.A. (2016). Methodological aspects of historical and economic research of state entrepreneurship. *Modern economic theories: history, methodology and development prospects: Material of the round table (November 10, 2016)*, p. 180-185. Kyiv: KNEU. Retrieved from http://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/Kaf+istorii+ta+teorii+gospodarstva/ZbD196rnik_tez_10_11_2016.pdf [in Ukrainian].
27. Didkivska, L.V. (2015). Distortion of the cooperative type of business entity in Ukraine (1930-1970). *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought in Ukraine*, 48, 110-125 [in Ukrainian].
28. Pyrozhhov, S.I., Khamitov, N.V. (2016). Civilization project of Ukraine: from ambitions to real opportunities. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 45-51 [in Ukrainian].